

15 ÉVES A KALEIDOSCOPE

A közelítőkről: az Irodalmi források rovat 15 éve

15 YEARS OF KALEIDOSCOPE

On those who approach the arts and sciences

Hetényi Zsuzsa egyetemi tanár, az MTA doktora

ELTE Média és Kommunikáció Tanszék

hetenviz@gmail.com

Initially submitted Sept.10, 2025; accepted for publication Sept.30.2025

Abstract

This article presents fifteen years true transdisciplinarity of "Literary Sources" section of the multidisciplinary journal "Culture, Science, and Medical History". It contains fifteen articles of different extensions. It shows the authors' scale of generations, while underlining the prominent participation of female authors, and emphasizes emerging creative endeavors of cross-border activities typical for modern and postmodern ages. In this section artistic genres are intertwined with the human studies and life sciences, creating scientific and artistic diversity.

Kulcsszavak: ballada, neoavantgárd, Nyugat folyóirat, orvosi nyelv, reformkor, Csányi Vilmos, Csáth Géza, Csokonai, Kazinczy Ferenc

Keywords: ballad, neo-avant-garde, Nyugat magazine, medical language, reform era, Vilmos Csányi, Géza Csáth, Csokonai, Ferenc Kazinczy

A Kaleidoscope folyóirat „Irodalmi források” rovatának vezetésére 2021 karácsonyán kért fel a főszerkesztő és a lap megálmodója, Forrai Judit, akit az MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Állandó Bizottságának Élettudomány-történeti Munkabizottságának irányító-szervező elnökeként ismertem meg. A Bizottság tagjai közé szintén ő hívott meg, az akkor elhunyt Magyar László András megüresedett helyére. Az ő nevét jól ismertem, mert édesapja, a kitűnő orvos-író, Magyar Imre az én nagyapámnak, Hetényi Gézának az „iskolájához” tartozott, tanítványa és fiatalabb kollégája volt. Egyébként Magyar László szintén a Kaleidoscope rovatvezetőjeként is dolgozott, haláláig.

Nagyapámat az orvosi szálaim hangsúlyozására, erősítésére említem, mert a laphoz tartozásomnak bensőséges háttérrel ad akadémikus, kétszeres Kossuth-díjas belgyógyász felmenő, valamelyest igazolva, mit is keres ennek az alapvetően élettudományi folyóiratnak a soraiban az ő irodalomtudós leszármazottja. Azt keresi, hogy a „Művelődés-, Tudomány- és

Orvostörténeti” multidiszciplináris folyóirat megtestesíti a modernitás és posztmodern kor, sőt azon is túlmenően a határátlépések kreatív törekvéseit, és befogadja a humán- és élettudományokat összefonó tudományos és művészeti sokszínűséget.

Első publikációm azonban már korábban, rovatvezetői beiktatásom előtt jelent meg, az esszérovatban, Izsák Éva felkérésére. Mint ebből is látható, a Kaleidoscope folyóirat élen jár az Akadémián belüli női részvétel érvényesítésében, annak mintaszerű megvalósítója.

A mostani, 2025-ös jubileum idején az „Irodalmi források” rovat tizenöt éves múltra tekint vissza, és éppen tizenöt cikk is sorjázik fejléce alatt.

Az induló rovat első írása 2010-ben egyszerre életmódkutatási, társadalmi nemekről szóló és irodalmi ego-műfaji tanulmány volt, méltó felütéséül szolgált a rá következő sorozatnak. Ismét egy női szerző, Kalla Zsuzsa, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársának tollából olvashattunk egy reformkori férfinaplóról. A „[»Szabálytalan« női életpályák, prostitúció a reformkori Pesten. Egy férfinapló széljegyzetei](#)” Bártfay György 1838 és 1840 között írott naplójának adataira épített, és nem is akármely vetületére: a korabeli prostitúciót és a kitartottságot mint a korban elfogadott kapcsolati formákat járta körül, részletekkel gazdagon illusztrálva a magyar múlt e sajátos vetületét. Feltárta a reformkor (nyilván az európai városi polgári léthez hasonlatos) ismert vagy kevésbé ismert, de összegezve ritkán felvonultatott női szerepeinek széles spektrumát, hangsúlyt helyezve a férfinarratíva perspektívájára. A cikk megírásakor még csak részleteiben megjelent és az OSZK tulajdonában álló füzetek akkor publikáció előtt álltak, azóta (a cikkel azonos évben) egészében is szabadon elérhető, a könyvet Kalla Zsuzsa gondozta.¹ A naplószöveg szerzője a reformkor ismert alakja, Bártfay György, gróf Károlyi György titkára, negyvenegy évesen megbecsült tagja a városi közéletnek. Az Üllői úti Károlyi-major külső házában lévő lakása az 1820-as évek közepétől az irodalmi társasélet fontos helyszínéül szolgált. Barátai voltak Kisfaludy Károly, Vörösmarty (akinek lelkiismeretes korrektora), Wesselényi és Kölcsey, de jó ismerősei Kazinczy, majd Bajza, Széchenyi, Deák és Kossuth is. Bártfay szűkebb társasága számára könyveket vásárolt, színházi belépőkről vagy baráti kölcsönökről is gondoskodott, az Akadémia pénzügyeinek ellenőréként működött és pályázatok szorgalmas bírálója is volt. Háza és szalonja óriási forgalmat bonyolított. Naplójába egy tragikus fordulóponton kezd bele, amikor az 1838-as árvíz elsöpörte korábbi életének színterét, és új életkereteket kellett kialakítania a belvárosi Károlyi-palotában.

A cikk mintaszerűen használta fel a magyar és nemzetközi szakirodalmat a naplóműfaj, emlékeztíróirodalom és prostitúciótörténet vonatkozásában. A női kapcsolatok tárgyilagos részletezéséből nemcsak a társasági élet és szokások szerveződésre derül fény, hanem – teszem én hozzá – a kor mindennapjainak néha váratlan tényeire. Köztük például a cikkben nem taglalt színházi szokásokra, nevezetesen arra, hogy a színházban 1839-ben létezett Tudóspáholy, vagyis a Magyar Tudományos Akadémiának fenntartott tér, ahol egyébként a

¹ BÁRTFAY László Naplói. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta: KALLA Zsuzsa. Ráció Kiadó Budapest, 2010. URL. https://real.mtak.hu/37504/1/Bartfay_Naplo.pdf. Letöltés 2025.07.10.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Prof. Hetényi Zsuzsa DSc

kiemelt tudósok a közönség nőtagjaira tettek korántsem fennkölt megjegyzéseket. Az akkori Pesti Magyar Színház, a Nemzeti elődje, mindössze két éve működött, és azért lehetett azt írni, ma színházba mentem, mert csak egy magyar nyelvű volt Pesten. A Budai Színkör faépülete a Horváth-kertben csak 1843-ban nyílt meg. Az efféle témán túlmutató korrajzi felismerésekre a cikk bőséges és élvezetes idézetsora nyit lehetőséget. Aki a korrajzban tovább szeretne tájékozódni, szinte folytatásként olvashatja Spiró György idén (2025) megjelent Padmaly című dokumentumokban gazdag regényét Táncsics Mihály életéről, felesége, Seidl Teréz szemszögéből.²

A rovatban a továbbiakban nem kevésbé érdekfeszítő és szintén tudományterületi határfeszítő írások következtek.

2011-ben az azóta elhunyt rovatvezető, a szintén a Petőfi Irodalmi Múzeumtól érkezett Wernitzer Júlia kortárs irodalmi művet vizsgált „A soha be nem gyógyuló seb. A posztmodern utáni történetmondás alakzatai Darvasi László Virágzabálók című regényében” címmel. A tanulmány a regény alapkérdését vizsgálja: miként lehet elbeszélni egy olyan világ történetét, amelynek nyelvét már vagy még nem beszéljük. Darvasi a posztmodern történetmesélés szétágazó vonalait fonja össze monumentális regényében. Elbeszélője orvos, aki egyszerre feltáró és rejtőzködő megközelítést alkalmaz az elbeszélésben, amely átjárásokat tesz lehetővé a regény különböző világai között is.

Szintén az irodalmi múzeum munkatársa, Kovács Ida cikke ismét a reformkorba kalauzolt, cikkének címe „A koszorús költő, avagy Kazinczy Ferenc a panteon előcsarnokában”. A cikk újfent rendkívül szórakoztató korabeli idézetek segítségével azt vizsgálta, hogyan kezdte Kazinczy maga már életében építeni önnön kultuszát, miként támogatta ezt lelkesen kortársai (kollégái, barátai) recepciója, illetve, mondjuk ki, hízelgése. A kultusz természetesen nagy hátszelet kapott ötven éves írói jubileumának évében, 1825-ben, de Kazinczy megérte saját mellszobrának elkészültét és megkoszorúzását is, még ha csak privát körben is. A végső panteonizáció és nyilvános koszorúzás születésének 100. évfordulóján, 1859-ben történt meg – ezen immár nem vehetett részt.

A 2012-es következő írás az első, amelyet férfi szerző írt, amit persze tréfásan azért hangsúlyozok, mert egyenesen azzal a felvetéssel jelentkezik be a cím, vajon emberek-e a nők („Emberek-e a nők vagy sem? Egy 16. századi vita és utóélete”). A címbéli kérdés természetesen idézet, regénybe illően csavaros történettel. A tárgy egy 1595-ben Wittenbergben névtelenül kiadott latin nyelvű írás, amely azt vetette föl, hogy mivel a Bibliában nincs szó arról, hogy a nők emberek, akkor (követve azok logikáját, akik a Szentírás alapján tagadták Krisztus istenségét) nem is azok. A korabeli teológiai viták érvelési módszerét követve vezette le tézisé, és évszázadokba tellett, amíg elfogadott lett a felismerés, hogy ez a kor paródiája. A szerző egy ismert filológus és költő, Valens Acidalius volt, akinek

² SPIRÓ György: Padmaly. Budapest, Magvető könyvkiadó, 2025.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Prof. Hetényi Zsuzsa DSc

neve s tudta nélkül jelent meg a „Disputatio...”, teljes címén „Disputatio nova contra Mulieres, Qua probatur eas homines non esse” (Új értekezés az asszonyok ellen, amely bebizonyítja, hogy ők nem emberek). Írása heves vitákat váltott ki (legfőképpen az akkori Wittenbergában először), a teológusok mély felháborodással támadták, óvták tőle a tanulóifjúságot, elégetését adták ki nekik utasításban. A szatírárt számos nyelvre lefordították, és évszázadokon át sok-sok kiadást ért meg. Magyar átdolgozásának dátuma 1783, és Kolozsvárra is elkerült egy kéziratos példánya a korabeli elleniratok közé bekötve, máig ott őrzik.

2014-ben jelent meg Hárs György Péter cikke, aki az Eötvös József Főiskola és a Wesley János Lelkészképző Főiskola munkatársaként a két világháború közti magyar pszichoanalízis irodalmi perifériájára szorult Nyugat folyóiratos szerzőit szemlézi abból a szempontból, mivel járultak hozzá (és járulhatnak ma is) a magyar pszichoanalitikai hagyományhoz („[Határesetek – közelítő távolodók. Ignotus, Krúdy, Füst Milán és Karinthy \(Kiteregetés – a magyar pszichoanalitikus centrifugából\)](#)”). A négy vizsgált író és a pszichoanalízishez fűződő viszonyuk, Freud és Ferenczi Sándor vonzásában és taszításában irodalmi műveik és cikkeik elemzéséből rajzolódik ki,

2017-től kezdve a rovat fiatalított és (az orvosi rovatokhoz hasonlóan) kifejezetten doktoranduszok kutatásaiból vagy nemrégén végzett ELTE-s fiatal doktorok dolgozataiból közölt részleteket. Jancsikity Erzsébet (a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa és akkori rovatvezető, aki az ELTE BTK-n doktorált), Csáth Géza novelláit elemezte az orvosi téma megjelenésének szempontjából egy háromrészes cikkben („Csáth Géza lélektani novellái”). Csáth Géza novellaíró és pszichiáter a magyar modernitás kezdetének egyik prominens alakja volt, orvosi tapasztalatait és szemléletét beleszőtte írásaiba. Csáth követte Sigmund Freud munkásságát, s ez erősen hatott pszichológiai prózájára. Orvosi szempontból is tanulmányozta a lelki egészség és betegség kérdéseit, az elmekórtant. Jancsikity prózaelméleti írásokra támaszkodva elemezte a fiktív szereplők lelki életének ábrázolását, majd a szóbeliséget implikáló első személyű narrátori hangot, végül a líraiság valójában drámaműfajhoz közelítő alaphangját.

Szintén az ELTE-n végzett irodalomtudományi doktori iskolát Bugovits Valéria, akinek cikke („Lev Tolsztoj Annája a drog fogságában?”) Anna Karenina életcsapdáihoz kapcsolódó (feltételezett) droghasználatáról írt. Tolsztoj, aki valószínűleg nem volt szerhasználó, csak érdeklődéssel olvasta a korabeli szakirodalmat, az ópiumot és a morfiumot szinonimaként használta. A regényben összesen nyolcszor említett kábítószerként is felfogható szerek akkoriban elsősorban nyugtató és fájdalomcsillapító gyógyszernek minősültek. Bugovits szerint azonban hatottak Anna viselkedésére, különösen az öngyilkosság előtti identitás- ill. tudatzavarral határos állapotra. A cikk kitekintett magyar párhuzamokra, Kosztolányi és Csáth Géza esetére.

Rácz Ildikó cikke („Mélylélektani narratíva Ivan Bunyin 1920-as években írt elbeszéléseiben”) arra tett kísérletet, hogy bemutassa Bunyin mélylélektani elbeszéléseit, elsősorban az író 1910-es évekbeli szerelmi témájú prózája és a pszichoanalitikus irányzat közötti érintkezési pontokat.

Bobák Szilvia („[Csendhelyek. Miről hallgat a népballada?](#)”) című dolgozata egy magyar hagyományos népballada, a Kőmíves Kelemen/né több rögzített változatát vizsgálta az irodalomtudományi és folklorisztika felől, hogy feltárja, hogyan történik a (főként női) traumafeldolgozás a népballadai elbeszélésekben, és kitágítsa az elhallgatások lehetséges jelentését. A felhasznált traumaelméletek és pszichodráma gyakorlatok fényében Bobák Szilvia újraértékelte a balladai homály és a traumafeldolgozási módszerként feltárt orális balladaműfaj hagyományának funkcióját.

Bakonyi Gergely László írása az összehasonlító irodalom segítségével vetett fel műfajtörténeti kérdéseket, amelyekkel közép-európai geokulturális tendenciákra mutatott rá („[A paródiáról az első szlovén eposzparódia tükrében: Csokonai és Simon Jenko](#)”). A paródia különös jelentőségét a műfajkutatás során azt adja, hogy ez az alműfaj kötelezően magában hordozza az intertextuális jelleget, hiszen azzal a művel kerül összehasonlításra, amelyet szatirikus éllel parodizál. Az epikus költemények első szlovén paródiájának összehasonlító vizsgálatában a szerző rámutat a műfaji struktúrák változásán keresztül a közép- és keleteurópai irodalmak kölcsönhatására.³

Rédey-Webb Hanna („[A neoavantgárd bekebelező intermedialitása](#)”) a legfrissebb cikke a rovatnak. Erősen elméleti jellegű és alapanyaga is kevésbé ismert művészekhez fűződik, mindkettő olyan erény, amit a kultúratudomány fő trendjéhez kapcsolódik. A tanulmány a neoavantgárd intermedialitás határokat felszámoló gyakorlatát a beemelés és a transzgresszió folyamatoként mutatja be, az irodalomhoz és a képzőművészethez kapcsolódóan. Ehhez a szerző elsősorban Hans Ulrich Gumbrecht elméletét (jelentés- és jelenlétmódeljét, a világ dolgainak kisajátítását és kronotoposz fogalmát) és Georges Bataille transzgresszióelméletét használta fel. A neoavantgárd bekebelezést, annak típusait és mechanizmusait az utóbbi 50 év művészeti példáin keresztül elemzi (Csáji Attila, Endrődi Szabó Ernő és Géczi János művein).

Kiemeltem a kronológiából a fiatalok művei között feltűnt és kiemelkedett idősebb, tapasztalt nemzedék két képviselőjét.

Bősze Péter gyakorló orvosprofesszor (Szent István Kórház) nyelvészekkel vetekedő tudással egy fontos, egyszerre gyakorlati, történeti és elméleti témát fejtett ki („A magyar orvosi nyelv szükségtelen idegen szavainak kérdésköréhez”, a 2019.18. számban). Cikkében módszeresen, bár csak folyamatát illusztrálva áttekintette a magyar nyelvűség kialakulását, és

³ A fenti két cikkre már én kértem fel a doktorált fiatal szakembereket, Bobákot és Bakonyit, mindkettejüket volt szerencsém tanítani, bár szakterületük az enyémen kívül esik. Az előző rovatvezető és a rovatban termékeny (három cikk) szerző, Jancsik Erzsébet, valamint Rácz Ildikó pedig az én témavezetésemmel doktoráltak. A rovat belterjességének elkerülésére bizony az is előfordult, hogy elutasítottam publikációt.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

Prof. Hetényi Zsuzsa DSc

benne az idegen szavak nyelvtörténetét a magyarban, az európai orvosi nyelv és az egyetemek történetét, majd a magyar orvosi nyelv idegen szavainak (német és latin lexikát magába foglaló) 19. századi fejlődését. Megállapította, hogy a 16. és 18. század között „kiesett 200 év <...> tudományfejlődése, amely alatt a nemzetállamok a középkori görög–latin nemzeti nyelvükre cserélték. A magyar orvosi szaknyelvben ezért maradt meg a görög–latin szókészlet, méghozzá olyan mélyen rögzült, hogy orvosi nyelvünk kétnyelvűségéről is beszélhetünk.” Álláspontja szerint az idegen orvosi szavak tetemes részének van magyar megfelelője, tehát fölösleges.

A rovat eddigi történetének nagyjából félidejében közölte a Kaleidoscope Kiss Endre Nietzsche kutató filozófus és esztétikustörténész cikkét Csányi Vilmos etológusnak A lény és az őrző (2003) című könyvéről, amely a tudós szerző első szépirodalmi műve. Az írás („[Az író és az őrző. Csányi Vilmos, az író](#)”) azonban messze több mint recenzió, mert a nyolc novella elemzésében Kiss Endre műfaj történeti és társadalomelméleti meghatározások közé ágyazta a kötetet, a posztmodernitáshoz viszonyítva. Úgy véli, a posztmodern elmélet a korábbi eklektika fogalmát cserélte fel a hibriditással, és vált a szociologisztikus irányú hibriditással szemben a posztmodern kort képviselő filozófiai dekonstrukció kedvelt kifejezésévé. „A kilencvenes évek a posztkommunista, neoliberális, késő-fogyasztói, posztmodern, posztindusztriális, média-, digitális, európai, interetnikus, kisköz, interkulturális, középosztályi, közép-európai és más impulzusok hibriditásában élt. Csányi A lény és az őrzőben megteremtette e sokszoros, ám mégis strukturálható hibriditás irodalmát.” Mint Kiss írja, Csányinál a karkai abszurditás sem nem németes romantika, sem nem fantasztikumba hajló, hanem a posztkommunista transzformációt leképező realista, mert az 1990-es éveket a hatvanas évek cseh filmjeinek (és Hrabalnak) látásmódjával, a beállítatlan valóság módszerével ábrázolja. Ily módon a dokumentum vált szubverzív, miközben az írásmód, a stílus is hibrid, illően ahhoz a „szürreális bunkósághoz” (Kiss Endre meghatározása), amelyet ábrázol.

Fentiekből remélhetőleg kirajzolódik a rovat sokszínűsége és nyitottsága, ami a folyóirat szellemének is leképezése. Annak ellenére, hogy a tizenöt évet három rovatvezető tevékenysége fémjelzi, felfedezhető néhány általános tendencia. Szinte minden cikk reflektál a posztmodern kor erős elméleti elvontságára, terminológiai gazdagságára, és többször is használja a hibriditás fogalmát. Mindez nem független attól a inter-, illetve transzdiszciplináris sokszínűségtől (hibriditástól?), amelyet e cikksor képvisel. Irodalomtörténeti, elsősorban a magyar reformkorra irányuló érdeklődés (három cikkben is), a magánélet poétizálása (levelek, intim magánélet, szexualitás, napló, droghasználat – tíz cikkben), a pszichológiai próza freudi újításainak hatása a XX. században (öt cikkben), viselkedéstörténet és a társadalmi nem szerepek interakciója és annak történelme (tíz cikkben), végül a társadalom, az egyén és a művészetek egymásra hatása, mindegyik cikkben. Ezekre a fogalmakra egyenként a tizenöt éves sorozat egyszerre több cikke is felfűzhető, így meglatásom szerint szinte kijelöli a korunkra jellemző kutatási irányokat és módszereket.

Rovatom áttekintése új utak keresésére is sarkalt. Tervem szerint prvp családokból származó művészeket, illetve olyan orvosokat kérek majd fel írásra, akiknek van mondandójuk az élettudomány és a művészetek tárgykörében. Kíváncsian várom a gyakorló orvosok művészetekre vonatkozó meglátásait, akár gyógyításban használják fel azokat, akár művelik is, vagy akár csak gondolkodnak róla. Tehát a művészetek iránt vonzódó gyógyítókat szólítja meg és kéri is meg írásra, azokat, akiknek kreativitása vagy elemző szemlélete az orvostudomány mellett más területen is érvényesül, és a kettő egymást megtermékenyíti. Az új rovat abban is tágabb dimenziókat céloz meg, hogy a művészet hangsúlyozottan nem korlátozódik irodalomra, hanem a kreatív alkotás minden műfaját magában foglalja, vizuális művészeteket, zenét, táncot, filmet, színházat, technikai, építő, ipar-, és népművészetet, vagy akár performanszokat. Vagyis a művészeteket univerzálisan és általában, a szó modern, akár hibrid, akár transzgresszív értelmében.

IRODALOM

Bárfay László Naplói. Sajtó alá rendezte és a kísérő tanulmányt írta: Kalla Zsuzsa. Ráció Kiadó Budapest, 2010. URL. https://real.mtak.hu/37504/1/Bartfay_Naplo.pdf . Letöltés 2025.07.10.

Spiró György: Padmaly. Magvető, Budapest, 2025.